
Rudolf Steiner – en aktiv motstander av antisemittismen

Hans-Jürgen Bader, Lorenzo Ravagli

De uholdbare og urimelige påstandene om antisemittisme eller antijødiske holdninger i Rudolf Steiners verk dukker en sjelden gang opp i enkelte utfall mot steinerskoler og antroposofi, særlig i det tyskspråklige området.¹

Det er på det rene at Rudolf Steiner pleiet vennskapelig omgang med mange betydningsfulle jødiske personligheter i sin samtid, og at flere av hans medarbeidere og elever var av jødisk herkomst. Som et aktuelt apropos kan det også nevnes at antroposofen Hans Stockmar i 2002 posthumt ble tildelt staten Israels høyeste utmerkelse for sin forbilledlige holdning under nazitiden; ved overrekkelsen ble det understreket at Stockmars holdning var tuftet på forbundetheten med Steiners verk.

Riktignok finnes det enkeltstående uttalelser hos Steiner som utfra vår tids sensibilitet overfor disse spørsmålene kan bli misforstått som antijødiske. Men disse kritiske vurderingene hos Steiner av åndelige holdninger i samtiden – ikke bare overfor jødiske, men også mange andre strømninger – er ikke et uttrykk for jødefiendtlighet, tvert imot: slik artikkelen viser, var Steiner hele sitt liv en erklært og engasjert motstander av antisemittisme og antijudaisme.

Antisemittisme og rasisme er «barbarisk og kulturfiendtlig»

Beskyldningene mot Rudolf Steiner om antisemittisme bunner dels i manglende kjennskap til hans syn og dets helhetlige sammenheng og betydning, dels også i en forbausende mangel på historisk bevissthet. I Tyskland har dette gått så langt at allerede bruken av ordet «jødespørsmålet» har blitt en anledning til å beskyldte Steiner for antisemittisme,² til tross for at dette uttrykket ble brukt av sionismens grunnlegger Theodor Herzl, som i sin bok *Jødestaten* argumenterte for at det finnes et «objektivt jødespørsmål».

I begynnelsen av 1880-årene fordømte den 22-årige Steiner en av de mest profilerte representantene for antisemittismen i Tyskland, sosialisten Eugen Dühring. Han betegnet Dührings antisemittisme som «barbarisk og kulturfiendtlig» og vurderte «rasekampen» som «den motbydeligste form for partistrid». I 1890-årene vendte Steiner seg heftig mot «antisemittenes opprørende overgrep» og brennemerket de «antisemittiske råtassene» som fiender av menneskeheten. Som overbevist liberaler falt Steiners syn i dette spørsmålet sammen med den liberale jødedommens (reformjødedommens) posisjon. Han gikk derfor inn for de europeiske jødernes fulle rettslige og sosiale

¹ Artikkelen er oversatt etter Hans-Jürgen Bader og Lorenzo Ravagli, *Rudolf Steiner als aktiver Gegner des Antisemitismus* (2005). Se også henvisningen på slutten av artikkelen. O.a.

² Julia Iwersen i tidsskriftet *Babylon. Beiträge zur jüdischen Gegenwart*, hefte 16/17, 1996.

likestilling og integrasjon: «Jødene trenger Europa og Europa trenger jødene», skrev han i 1888. Opp mot den antisemittiske hatpropagandaen satte han sitt eget ideal: «Man skulle kun legge vekt på hvordan individer innvirker på hverandre. Det kommer tross alt ut på ett om noen er jøde eller germaner ... Dette er så enkelt at man nesten er dum når man uttaler det. Men hvor dum må man da ikke være når man sier det motsatte.»

Antisemittisme er «det motsatte av enhver sunn forestillingsart»

I 1900 beskrev Steiner antisemittismen som en «hån mot alt som er oppnådd av dannelse» i den nyere tid, som uttrykk for «åndelig mindreverd», som «vitnesbyrd på usmakelighet» og som «det motsatte av enhver sunn forestillingsart». I en serie artikler som han i 1901 skrev for *Mitteilungen aus dem Verein zur Abwehr des Antisemitismus*, den gang det viktigste jødiske tidsskriftet i kampen mot antisemittismen, gikk han i rette med de tyske rasistenes germanermytos og deres «meningsløse antisemittiske snakk». Unntakslovgivningen mot jødene i de europeiske land sammenlignet han med «slaveritilstander». Steiners klare stillingtagen mot antisemittisme og rasisme – for ham «nedgangsimpulser i menneskeheten» – gir seg følgeriktig utfra hans «etiske individualisme», som er antroposofiens filosofiske fundament.³ Dens formål er menneskets selvbestemte åndelige individualitet og dens frigjøring fra tenkesett og livsformer som vil forklare mennesket utfra særtrekk ved rase og folk.

Antisemittisme – «en fare for jøder og ikke-jøder»

Steiners syn på antisemittismen som kulturelt og politisk forfallsfenomen og hans advarsler mot den allerede ved begynnelsen av det 20. århundre, skulle vise seg å være profetisk. Antisemittismen forgiftet ikke bare den politiske kulturen og truet jødene, men den truet alle mennesker: «Antisemittismen er en fare ikke bare for jødene, men også for ikke-jødene.» Steiner erklærte derfor at det er ethvert menneskes plikt å «bekjempe» antisemittismen «på alle områder, så energisk som mulig». De rasistiske antipatiene som grasserte den gang, vurderte han som uttrykk for «dumpe fornemmelser» og «instinkter». De fikk sitt talerør i rasistiske og völkisch-bevegelser som allerede tidlig vendte seg mot Steiner.

Etter at Steiner allerede i 1901 hadde skaffet seg en fiende i den ledende antisemitten Adolf Bartels, ble han i 1911 angrepet av den østerrikske rasemystikeren Guido von List som en «jødisk profet» som undergraver den ariske rasens kampånd. I 1913 ble han angrepet i det fremtredende völkisch-tids-

³ Se Rudolf Steiner, *Frihetens filosofi*, Oslo 1992.

skriftet *Hammer* som en «semittisk bastard» som gjør det tyske folk «åndelig sykt og perverst». Steiners motstandere i völkisch-kretsene – fra deres rekker kom senere de mest prominente nasjonalsosialistiske fiendene av antroposofien – rygget ikke tilbake for noen form for bakvaskelse. For eksempel oppfant de en historie om at jøden Steiner hadde inntatt en førende rolle i en seksualmagisk orden (O.T.O.) og der lært seg teknikker for å manipulere mennesker. Disse fantasiene, et produkt av völkische seksualkomplekser, går ennå idag som et spøkelse gjennom verden og siteres uprøvd av skribenter som ikke kjenner opprinnelsen. Fiendskapen som Steiners innsats mot antisemittismen rundt århundreskiftet utløste, toppet seg i Weimar-tiden gjennom de første nasjonalsosialistenes kampanjer. I 1919 ble Steiner anklaget av Dietrich Eckart, Adolf Hitlers mentor, for å delta i den jødiske sammensvergelsen mot det tyske folk. I 1921 fortsatte Hitler selv kampanjen i *Völkischer Beobachter* ved å sverte antroposofien som en «jødisk metode til ødeleggelse av folkenes normale åndsforfatning».⁴ Steiner ble til og med utskjelt som «jøde av reneste vann, nært forbundet med sionismen». Den militante motstanden fra völkisch-rasistiske grupperinger toppet seg til slutt i et attentatforsøk mot Steiner i München i 1922. Også Antroposofisk Selskap ble angrepet for å være et «jodeselskap». Dette var for såvidt ikke helt feilaktig, for Steiner som ikke-jøde hadde på denne tiden mange betydningsfulle jødiske personligheter som elever. Han stod også – til tross for sin kritikk av sionismen – i et vennskapelig forhold til sionistene Ernst Müller og Hugo Bergman.⁵ Som rektor for det hebraiske universitetet i Jerusalem gikk Bergman inn for å realisere Rudolf Steiners politiske ideer i Palestina, fordi han betraktet en overvinnelse av nasjonalstatsprinsippet som eneste mulige – og fremdeles høyst aktuelle – løsning på det «arabiske spørsmål».

Sionisme som følge av antisemittisme

På grunn av sine generelle forbehold mot nasjonalismen avviste Steiner – i likhet med de fleste av tidens vesteuropeiske jøder – også sionismen. Fordi han uten forbehold gikk inn for jødernes eksistens i Europa, anså han engang (1897) i en debatt med Max Nordau, en ledende sionist, de sionistiske utopiene som en større trussel mot jødernes eksistens i Europa enn antisemittismen. Ikke i flukten fra antisemittismen, men i overvinnelsen av den lå det etter Steiners mening en felles fremtid for jøder og ikke-jøder. Her befant Steiner seg i godt selskap: Victor Klemperer, en jødisk lærd som er blitt

⁴ *Völkischer Beobachter*, 15. mars 1921, s. 1.

⁵ Peter Normann Waage har i en lengre artikkel i *Libra* (1-2 og 4/2004, 1/2005) dokumentert den jødiske filosofen Schmuël Hugo Bergmans forhold til Rudolf Steiner. O.a.

kjent for sine dagbøker fra Det tredje rike,⁶ likestilte så sent som i 1930-årene like godt sionismen med nasjonalsosialismen. På dette kan man også merke at før Holocaust gjaldt det andre bedømmelsesmålestokker enn tilfellet var senere. Steiner betraktet sionismen som en følge av den økende antisemittismen: « ... det er uriktig når man mener at samhørigheten mellom jødene er større enn deres felles samhørighet med den moderne kulturens bestrebelser. At det de siste årene har sett slik ut, har antisemittismen bidratt vesentlig til. Den som i likhet med meg har sett hva antisemittismen har forårsaket i sjelene hos edle jøder, har måttet komme til en slik overbevisning.» Her som andre steder finner vi en eksplisitt imøtegåelse av det syn som mange skribenter insinuerer hos Steiner: at jødene selv hadde skyld i antisemittismen. For Steiner var sionismen en følge av antisemittismen og ikke omvendt. Antisemittismen på sin side var for ham et uttrykk for en åndelig-sosial sykdom som bare kunne helbredes gjennom dannelse og opplysning.

«Pliktetikken» tid er over – fremtiden tilhører «frihetsetikken»

I en artikkel av den 25-årige Rudolf Steiner om Robert Hamerlings *Homunkulus* (1888), der han forsvarer Hamerling mot å bli tatt til inntekt for antisemittismen, finnes en setning som – til tross for hele retningen i artikkelen – stundom blir anført som indisium eller til og med bevis på Steiners antijødiske eller antisemittiske innstilling. Den trenger derfor en forklaring. Det faktum at jødedommen har opprettholdt seg selv innenfor folkenes moderne liv, er ifølge Steiner en «verdenshistorisk feil».⁷ Han fortsetter: «Vi mener her ikke bare den jødiske religionens former, vi mener fremfor alt jødedommens ånd, den jødiske tenkemåten.»⁸ Teksten som følger tydeliggjør hvor Steiner mener feilen ligger: nemlig i at jødedommen representerer «et moralsk ideal fra en grå oldtid som er blitt plantet inn i den nyere tid, hvor det er helt ubrukelig». Disse bemerkningene hos Steiner, innbakt i et betingelsesløst forsvar for jødisk eksistens i Europa og en distansering fra tidens generelle antisemittisme («jødene trenger Europa, og Europa trenger jødene», antisemittismen er «den motbydeligste formen for partistrid»), må leses idéhistorisk. Med «moralsk ideal» og den «jødiske tenkemåten» sikter Steiner til troen på en abstrakt monoteisme og en bud- og pliktetikk som er avledet av åpenbaringen. Utfra samme overbevisning kritiserte Steiner samtidig den «kristne tenkemåten», som ville underkaste det emansiperte indi-

⁶ Se Victor Klemperer, *Jeg skal vitne til siste stund. Dagbøker fra Hitler-Tyskland 1933-1945*, Oslo 1999.

⁷ «Fehler der Weltgeschichte».

⁸ GA 32, Dornach 1971, s. 152.

vid moralske normer. Derfor tok Steiner også stilling til de kristne kirkesamfunn. Hans hovedanliggende var å overvinne den moralske lovens tvang til fordel for den individuelle frihet. Han var av den oppfatning at når den moralske autonomi blir grundig erkjent, vil «alle åpenbaringsreligioner ha utspilt sin rolle».

Mange jødiske forfattere uttrykte seg langt mer radikalt enn Steiner. Som en ekstrem representant kan Moses Hess nevnes. Den mosaiske religionen har utspilt sin historiske rolle, skrev Hess på midten av 1800-tallet, det utvalgte folks religion må forsvinne for alltid. I motsetning til dette utarbeidet og innlemmet Rudolf Steiner i sitt verk aspekter av den mosaiske religion som for ham syntes tidløst gyldige.

Steiners positive verdsettelse av jødedommen – ingen spor av antijudaisme

Rudolf Steiner betonte altså jødedommens sentrale betydning for konstitueringen av den nyere tid i Vesten. Han tilkjente Moses en oppgave som har vært aktuell like inn i vår egen tid, og som ennå ikke er avsluttet: «Hva den senere tids menneskehet har Moses å takke for, er utfoldelsen av kraft, intellekt og fornuft», og «Moses står der som grunnleggeren av den moderne intellektualiserte verdensanskuelse, som igjen vil lære menneskene å bringe sin livspraksis i samklang med naturfenomenene».⁹

Ved å utvikle monoteismen og forkynne en moralsk lov, henla Moses menneskets moralske impulser til dets eget indre. Dermed var forutsetningene blitt skapt for en frigjøring av menneskets jeg fra loven. I denne forstand betraktet Steiner skrittet fra pliktetikken til frihetsetikken som en konsekvent videreutvikling av jødedommen: mennesket skal bli sin egen lovgiver. Ved grunnleggelsen av Waldorfskolen inkluderte Steiner derfor jødiske (og kristne) elementer i lærestoffet i et omfang som er uten sidestykke blant kjente pedagogiske retninger. Beretningene om Moses og dannelsen av det historiske Israel skulle ikke bare tankemessig, men også følelsesmessig muliggjøre en medopplevelse av de store fortellinger i vår kulturkrets. Også Steiners behandling av jødisk mystikk og religion i tiden etter 1900 viser at han skilte mellom forskjellige tradisjonssjikt innenfor den jødiske religionen såvel som innenfor andre verdensreligioner, og dermed i høy grad var i stand til å foreta differensierte vurderinger. Å fremsette kategoriske insinuasjoner om «antijudaisme» hos Rudolf Steiner under disse omstendighetene, mangler ethvert grunnlag.

⁹ GA 60, foredrag 9. mars 1911. – I 1910 holdt Rudolf Steiner en foredragsrekke om Genesis (GA 122) som klart viser hvordan han verdsatte dette skriftet, og som må trekkes inn når det gjelder å bedømme Steiners syn på jødisk religion.

Fasit

Selv om den slags «bevis» ikke er nødvendige, så kan nasjonalsosialistenes bedømmelse av Steiner likevel vise hvor totalt feilaktige de fremsatte beskyldningene mot ham er. I årene 1935/36 ble antroposofien i flere rapporter – som bl.a. førte til forbudet mot steinerskoler i Tyskland og mot Antroposofisk Selskap (1935) – karakterisert som «ekstremt rasefiendtlig», «internasjonalistisk», «pasifistisk» og «rett og slett uforenlig med nasjonalsosialistiske verdensanskuelse».¹⁰ Ettersom Steiners skriftlige verk inneholder en mengde vitnesbyrd om aktiv imøtegåelse av antisemittismen, må derfor alle andre utsagn angående spørsmål om jødedommen (spesielt i foredragsstenogrammene) leses i lys av denne erklærte motstanden mot rasisme og antisemittisme. Med henblikk på denne uttrykkelige, offentlige, permanente og til dels ordsterke distanseringen fra slike ideologier, vil alle motsatte tolkninger måtte stå i fundamental motsetning til hele Rudolf Steiners livsverk og savne ethvert grunnlag.¹¹ □

Henvisning

Artikkelen bygger på studien *Rassenideale sind der Niedergang der Menschheit. Anthroposophie und der Antisemitismusvorwurf* av Hans-Jürgen Bader, Lorenzo Ravagli og Manfred Leist (Stuttgart 2002).

Marcus Schroll, rabbiner i den jødiske menigheten i Düsseldorf, har uttalt om boken: «Foreliggende studie kan virkelig betegnes som dyptloddende og fundert. Den gjendriver kompromissløst de fullstendig uholdbare beskyldningene om en angivelig antisemittisme i antroposofien. Denne studien viser nok en gang at det i vår ovefladiske tid er nødvendig med kildestudier, som er det beste våpenet mot sløvsinn og inkompetanse.»

¹⁰ Jakob Wilhelm Hauer til sikkerhetstjenesten RFSS, Oberabschnitt Süd-West, Stuttgart, 7. februar 1935, BAD R 4901-3285, samt beretning fra SD-Hauptamt Berlin om («Anthroposophie») mai 1936, BAD Z/B I 904.

¹¹ For en nærmere dokumentasjon om den nasjonalsosialistiske motarbeidelsen av Rudolf Steiner og antroposofien, se L. Ravagli: *Unter Hammer und Hakenkreuz*, Stuttgart 2004.